

**KULTURNO-URBANISTIČKI DOPRINOS MANJINSKIH NACIONALNIH I VERSKIH
ZAJEDNICA NA PROSTORU NOVOG SADA**

**CULTURAL-URBAN CONTRIBUTION OF MINORITY NATIONAL AND RELIGIOUS
COMMUNITIES IN THE AREA OF NOVI SAD**

Biljana Savić, *Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad*

**Oblast – PLANIRANJE I UPRAVLJANJE
REGIONALNIM RAZVOJEM**

Kratak sadržaj – U radu su predstavljeni arhitektonski vredni i istorijski zanimljivi objekti koje su podigli pripadnici manjinskih nacionalnih i verskih zajednica na prostoru Novog Sada, a kojih je bilo prisutno u prošlosti, odnosno kojih danas ima u vrlo malom broju ili gotovo uopšte nema - Podunavske Švabe, Jevreji, Jermeni, Rusini, Jelini (Grko-Cincari), Česi, Slovaci, Rusi i nazareni.

Ključne reči: Novi Sad, kulturno-urbanistički doprinos, nacionalne zajednice, verske zajednice.

Abstract – The paper is focused on the architecturally valuable and historically interesting buildings which were raised by members of minority national and religious communities in the area of Novi Sad, and which were present in the past, or which are present today in very small numbers or almost none - Danube Swabians, Jews, Armenians, Ruthenians, Hellenes (Greco-Aromanians), Czechs, Slovaks, Russians and Nazarenes.

Keywords: Novi Sad, cultural and urban contribution, national communities, religious communities.

1. UVOD

Na području koje teritorijalno pripada gradu Novom Sadu nalaze se hronološki veoma slojevita i tematski raznovrsna nepokretna kulturna dobra – od arheoloških nalazišta sa tragovima starijih materijalnih kultura, pojedinačnih sakralnih i profanih spomenika kulture i znamenitih mesta – koja svedoče o istorijskom stvaralaštvu na ovom prostoru.

Novi Sad je bogat grad iz ugla specifične urbane toponimije i nacionalne i verske različitosti, što ga svrstava među najzanimljivije gradove u ovom delu Evrope.

U ovom radu su predstavljeni arhitektonski vredni i istorijski zanimljivi objekti koje su podigli pripadnici manjinskih nacionalnih i verskih zajednica na prostoru Novog Sada, a kojih je bilo prisutno u prošlosti, odnosno kojih danas ima u vrlo malom broju ili gotovo uopšte nema – Podunavske Švabe, Jevreji, Jermeni, Rusini, Jelini (Grko-Cincari), Česi, Slovaci, Rusi i nazareni.

Izbor objekata prezentovan je po hronološkom principu, a obuhvata period od kraja 17. veka i osnivanja Petro-

varadinskog šanca, odnosno Novog Sada, zaključno sa krajem Drugog svetskog rata, čime je data jasna istorijska distanca. Za svaki od objekata dati su podaci o stilu i autoru, istorijatu i kulturnom doprinosu gradu. Pored ovih podataka, u svakom od poglavlja predstavljene su i okolnosti, odnosno istorijske činjenice koje su dovele pomenute narode na prostore Novog Sada, zajedno sa njihovim kulturnim nasleđem.

2. PODUNAVSKE ŠVABE U NOVOM SADU

Nemci koji su u prošlosti činili znatan deo stanovništva Novog Sada i utisnuli snažan pečat njegovom razvoju pripadali su Podunavskim Švabama (Donauschwabern) – ogranku nemačkog naroda koji je živeo na širokom području jugoistočne Panonije, od Dunava na zapadu do Transilvanskih Alpa na istoku.

Kolonizovani su tokom 18. veka, a uoči njihovog masovnog odlazanja koji se desio pri kraju i neposredno posle Drugog svetskog rata, bilo ih je ukupno oko 1.500.000. Udaljeni od matične zemlje, dva veka izmešani sa drugim narodima, Podunavske Švabe izgradile su osoben način života, mentalitet, narečje i po tome su se razlikovali od drugih Nemaca iz jugoistočne Evrope.

Što se tiče njihovog kulturno-urbanističkog doprinosa gradu, prva kuća koju treba izdvojiti jeste porodična kuća Mihaela Bauera u Grčkoškolskoj ulici 8, zapravo rekonstrukciju njegove kuće srušene za vreme bombardovanja Novog Sada 12. juna 1849. godine, urađenu po projektu Teodora Šefta, a u stilu poznog klasicizma/istorizma. Zatim, zgradu današnje Gradske biblioteke koja se prvi put spominje posle bombardovanja grada – obnova je urađena 1853. godine u pozno klasicističkom stilu po projektu zidara Andreasa Hanera (Stančić, 2005).

Posebno se ističu znameniti i velelepni objekti kao što su Menratova palata, secesijsko zdanje izgrađeno 1908. godine urađeno po projektu budimpeštanskog arhitekta Lipota Baumhorna, i palata Habag, sedište Švapsko-nemačkog kulturnog saveza (Kulturbund), izgrađene po projektu vršačkog arhitekta Vilhelma Riharda 1931. godine.

Na kraju, zgrada Nemačke evangelističke crkvene opštine, izgrađena u stilu moderne 1939/40. godine po projektu Oskara Pakvora (Stančić, 2005).

NAPOMENA:

Ovaj rad proistekao je iz master rada čiji mentor je bila prof. dr Dejana Nedučin.

3. NOVOSADSKI JEVIJEVI, SINAGOGE I GROBLJA

Veruje se da su Jevreji živeli na području Novog Sada još u doba Rimske imperije, a intenzivnije naseljavanje Jevreja dogodilo se krajem 17. veka, tačnije 1693. godine. Kao dobavljači austrijske vojske, dolazili su iz severnih i zapadnih pokrajina Austrijskog carstva (Moravske, Slovačke, Burgenlanda i Ugarske), naselili se na desnoj obali Dunava, u okolini Petrovaradinske tvrđave, a ubrzo prešli preko u Srpsko (Racko) selo (varoš) (*Ratzen Stadt, Rätzenstadt*), koje 1713. godine postaje Petrovaradinski šanac (*Peterwardeiner Schantz*).

Nakon što postao je Novi Sad postao Slobodan kraljevski grad, 01. februara 1748. godine, brojne jevrejske porodice, koje su se pretežno bavile zanatstvom i trgovinom, doselile su se u grad i naredne godine osnovale Jevrejsku opštinu (*Comunitas Judeorum*) kao zvaničnu administrativno-upravnu i versku organizaciju Jevreja u gradu, na čelu sa sudijom (*Judex Judeorum*) (Šosberger, 2001).

Jevrejska zajednica je ostavila brojna impresivna zdanja, od kojih se na prvom mestu izdvaja kompleks pete novosadske sinagoge u Jevrejskoj ulici, a koji čine zgrada hrama, škola i Jevrejska opština. Projekat je uradio budimpeštanski arhitekta jevrejskog porekla, Lipot Baumhorn 1905. godine, a izgrađen u periodu od 1906. do 1909. godine. Ova monumentalna građevina projektovana je u stilu mađarske secesije koja kombinuje elemente ar nuvoa (secesije) i istorizma (Šosberger, 2001).

Vredno je istaći i Jevrejsko groblje koje, u kontekstu proučavanja kulture sećanja, kako individualne, tako i kolektivne, predstavlja posebno interesantnu lokaciju koja se, kao celina, može definisati kao „prostor sećanja” i predstavlja značajan segment prošlosti Novog Sada i identiteta njegovih građana.

4. ISTORIJA JERMENA I NJIHOVE CRKVE U NOVOM SADU

Tokom austrijsko-turskih ratova početkom 18. veka jermenska zajednica suočila se sa nevoljama usled čega je došlo do njihovog raseljavanja, na šta se potom nadovezala i kampanja preveravanja u oblastima koje su potpale pod habzburšku vlast.

Pošto je Austrija 1739. godine bila poražena od strane Turske, katolički Jermeni nisu hteli da ostanu u Beogradu, pa su došli u Petrovaradinski šanac i naselili se u današnjoj Zmaj Jovinoj i Futoškoj ulici.

Od svih manjinskih nacionalnih i verskih zajednica koje su živele ili i dalje žive na prostoru Novog Sada, jermenska je jedina čiji je kulturno-urbanistički doprinos gotovo u potpunosti izbrisan. Najveći pečat koji je ostavila obrisu grada bila je crkva iz 18. veka koja je bila posvećena Svetom Grguru (Gregoriju) Prosvetitelju (Lazić, 2014), a koja je srušena prilikom proširenja današnjeg Bulevara Mihajla Pupina oktobra 1963. godine, iako je 03. marta 1951. godine odlukom Zavoda za zaštitu spomenika kulture stavljena pod zaštitu države kao kulturno-istorijski spomenik i fizički nije smetala probijanju bulevara.

Rušenje jermenske crkve predstavlja neizbrisivu grešku u posleratnom urbanističkom planiranju Novog Sada. Deo starog jezgra grada, čija je urbana matrica uspostavljena

početkom 18. veka, žrtvovan je savremenoj arhitekturi i saobraćajnici koja tu nije bila neophodna.

Danas na njenom mestu stoji obeležje sa predstavom Hristovog raspeća (hačkar) koje je izrađeno od kamena vulkanskog porekla, dopremljeno iz Jermenije 1992. godine, kao i restaurirani monumentalni nadgrobni spomenik jermenske porodice Čenazi iz 1790. godine. Nadgrobni spomenik je bio jedinstven u svom vremenu, kao i danas, a predstavlja najneobičniju staru grobnicu koja je opstala u savremenom arhitektonskom okruženju.

5. ISTORIJA RUSINA I NJIHOVE CRKVE I GROBLJA

Rusini pripadaju grupi istočnoslovenskih naroda, zajedno sa Rusima, Belorusima i Ukrajinima. Pored imena Rusini, u historiografskim izvorima pominju se i pod imenima Ruteni (u Austrougarskoj monarhiji) i Malorusi (u Ruskoj imperiji). Prva pojedinačna doseljavanja Rusina na prostore Bačke počela su četrdesetih godina 18. veka, i to iz severoistočnih županija tadašnje Ugarske, koje se danas nalaze u današnjoj istočnoj Slovačkoj, Zakarpatskoj Ukrajini i Mađarskoj. Zbog relativne prenaseljenosti, nedostatka zemlje i nerodnih godina (Hardi, 2009) mnoge porodice su 1766. i 1767. godine prešle iz Velikog Krstura i Kucure u Novi Sad.

Kulturno-urbanistički doprinos Rusina u Novom Sadu najviše se ogleda u Rusinskoj grkokatoličkoj crkvi Svetih apostola Petra i Pavla, izgrađene u klasicističko-baroknom stilu, a završene 1834. ili 1837. godine. Na pročelju hrama postavljene su tri ikone urađene u tehnici mozaika – ikona Svetog Pavla, ikona Svetog Petra i centralna ikona Isusa na plaštanici sa krstom iznad glave. Ove tri ikone zajedno sačinjavaju veličanstveni triptih. Izradio ih je budimpeštanski profesor likovne umetnosti Laslo Puškaš.

Poput ostalih istorijskih groblja Novog Sada, i Rusinsko grkokatoličko groblje zaštićeno u okviru prostorno kulturno-istorijske celine „Grobља van upotrebe”.

6. DOPRINOS OSTALIH MANJINSKIH NACIONALNIH I VERSKIH ZAJEDNICA

6.1 Jelini (Grko-Cincari)

Znatan broj helenizovanih Cincara i nešto manje pravih Grka bio je doseljen u gradove Južne Ugarske u doba kada su njima još uvek vladali Turci, a taj se proces nastavio i početkom 18. veka, naročito posle poraza Austrije od strane Turske 1739. godine, odnosno osvajanja Beograda. Kao balkanski kulturni misionari Cincari nisu samo jednostavno prenosili tuđu, grčku kulturu; doneli su oni i mnogo svog pragmatičnog duha i mudrosti. Iako su ih mnogi prisvajali, većina Cincara najradije je sebe smatrala Grekovalasima i predstavljala se Grcima (Jovičin, 2020).

Ono po čemu su najviše poznati u Novom Sadu jeste zgrada Grčke škole izgrađene u drugoj polovini 18. veka u neobaroknom stilu (Stančić, 2005). Iz nedokučive prošlosti Novog Sada ostale su nepoznanice i kontroverze oko toga ko je sagradio zapravo Nikolajevsku crkvu, ali postoje indicije da su u pitanju bili baš Grci.

6.2 Česi i Slovaci

Prvi Česi pojavili su se na teritoriji Južne Ugarske krajem druge polovine 18. veka, kao deo planirane kolonizacije Banatske vojne granice, a kasnije se javljaju i na prostoru Novog Sada, doduše u malom broju. Jedan od retkih kulturno-urbanističkih doprinosa koji su Česi ostavili gradu, pored kapele Svetog Jana (Ivana) Nepomuka koja je porušena 1928. godine, jeste Češki magacin – industrijski objekat namenski izgrađen 1921. godine uz samu obalu Dunava (Stančić, 2005).

Za razliku od Čeha, Slovaci su se naselili u većem broju, pa su samim tim ostavili i veći doprinos, od kojih svakako treba izdvojiti hram Slovačke evangelističke crkve augsburške veroispovesti izgrađen 1884. godine, stilskih karakteristika prelaznog doba baroka u klasicizam, a koji su, pored slovačkih, koristili i nemački evangelisti.

6.3 Rusi

Prvu veću skupinu Rusa koji su se našli u Novom Sadu činili su vojnici Ruske armije, zarobljeni na Galicijskom frontu u Prvom svetskom ratu.

Ruska zajednica je ostavila čitav niz impresivnih objekata u centru grada, među kojima je najbitnije istaći sledeća tri - zgradu nekadašnje Građevinske direkcije, Dom narodnog zdravlja i Oficirski dom (današnji Dom Vojske Srbije) - a koje su u međuratnom periodu podigle arhitekta Konstantin Petrovič Parizo de la Valet i Jurij Nikolajevič Šreter, diplomci Instituta građevinskih inženjera u Sankt Petersburgu (Stančić, 2005).

6.4 Nazareni

Nazarenski religiozni pokret, koji je u Švajcarskoj osnovao Samuel Hajnrih Frelih (1803-1857), javlja se po Austrougarskoj, u drugoj polovini 19. veka, a u Srbiji od 1865. godine.

Nekada je na prostoru Jugoslavije postojalo 360 nazarenskih crkava. Danas ih u Srbiji ima približno 50. Što se tiče današnje rasprostranjenosti po Srbiji, nazarena ima uglavnom po Vojvodini- u Novom Sadu - a svoj Molitveni dom u ulici Valentina Vodnika 12 osnovali su 1922. godine.

7. ZAKLJUČAK

Činjenica da je Novi Sad multikulturalna sredina je neosporna, što dokazuju brojni kulturno-urbanistički doprinosi raznih nacionalnih i verskih zajednica koje su živele i stvarale na teritoriji Novog Sada u protekla tri veka. Ova odlika se navodi u svakoj prilici kada postoji želja da se istakne osobenost i bogatstvo Novog Sada.

Svi pomenuti objekti u radu predstavljaju bogato kulturno-istorijsko i arhitektonsko-urbanističko nasleđe Novog Sada. Kako bi se sačuvali ovi objekti, pre više decenija ukazala se potreba za njihovom zaštitom, pa je iz tog razloga 1983. godine osnovan Gradski zavod za obnovu graditeljskog nasleđa i zaštitu spomenika kulture, današnji Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Novog Sada.

Delatnost Zavoda utvrđena je Zakonom o kulturnim dobrima i drugim zakonskim i podzakonskim propisima i aktima, a obuhvata istraživanje, evidentiranje, valorizaciju i kategorizaciju nepokretnih kulturnih dobara i dobara koja uživaju prethodnu zaštitu, kao i vođenje dokumentacije o njima. Ovaj rad je trajan proces, tako da postoji mogućnost da će se broj zaštićenih spomenika povećavati.

8. LITERATURA

- [1] Stančić, D. (2005). *Novi Sad – Od kuće do kuće*, Zavod za zaštitu kulture spomenika grada Novog Sada, Novi Sad
- [2] Šosberger, P. (2001). *Novosadski Jevreji – Iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*, Prometej, Novi Sad
- [3] Šosberger, P. (2001). *Sinagoge u Vojvodini – Spomenice minulih vremena*, Prometej, Novi Sad
- [4] Lazić, Lj. (2014). *Jermenska crkva u Novom Sadu – Izbrisana baština*, Muzej grada Novog Sada, Novi Sad
- [5] Hardi, Đ. (2009). *Dugo čekano fundamentalno monografsko delo o istoriji Rusina u Južnoj Ugarskoj*, Godišnjak Istorijskog arhiva Grada Novog Sada 3/2009, Novi Sad
- [6] Jovičin, M. (2020). *Jelini starog Novog Sada kao deo grčke dijaspore*, Arhiv Vojvodine, NVO Trandafili

Kratka biografija:

Biljana Savić rođena je u Zvorniku 1991. godine. Master akademske studije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na odseku za filozofiju završila je 2015. godine. Master akademske studije, smer Planiranje i upravljanje regionalnim razvojem, na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu upisala je 2019. godine. Trenutno je nezaposlena.

Kontakt: biljana797@gmail.com